

TOG‘ LANDSHAFTLARINI O‘RGANISHNING ILMIY-AMALIY AHAMIYATI

Allayorov Ruslan Xaykal o‘g‘li

Geografiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori
Qarshi shahridagi Prezident maktabi,
allayorovruslan@gmail.com

Tog‘lar azaldan ko‘plab xalqlarda mardlik, shon-shuhrat, suyanch hamda mag‘rurlik ramzi bo‘lib kelganligi bejiz emas. Chunki tog‘lardagi viqor va betakror go‘zallik hamisha insonlarni o‘ziga chorlagan. Tog‘li mintaqalardagi musaffo havo, zilol suvlar, yam-yashil o‘rmon-u yaylovlar insonlarga huzur baxsh etishi bilan birga, hamisha ularga rizq ham tuhfa etib kelgan.

Bugungi kunda tog‘li hududlarda dunyo aholisining qariyb 15 % i istiqomat qiladi. Bioxilma-xillikning yarmi tog‘larda joylashgan. Dunyo aholisining qariyb yarmining farovonligi tog‘ tizmalaridagi suv, oziq-ovqat va energiya manbalariga bog‘liq. Tog‘lar Yer yuzining deyarli 27 % ini egallaydi. Ular nafaqat tog‘li hududlarda yashovchi 1,1 mlrd tog‘ aholisining hayoti va farovonligini bevosita ta‘minlaydi, balki bilvosita, quyida yashovchi milliardlab odamlarga ham foyda keltiradi[2].

Tog‘li hududlarda yashovchilarning 90 % dan ko‘prog‘i rivojlanayotgan mamlakatlarning aholisi hisoblanadi. Shu boisdan ko‘plab rivojlanayotgan mamlakatlarda xalqlar va tog‘lar o‘rtasida o‘ziga xos etnoekologik madaniyat vujudga kelgan. Buni Nepal, Tojikiston, Peru, Boliviya kabi mamlakatlar misolida yaqqol ko‘rish mumkin.

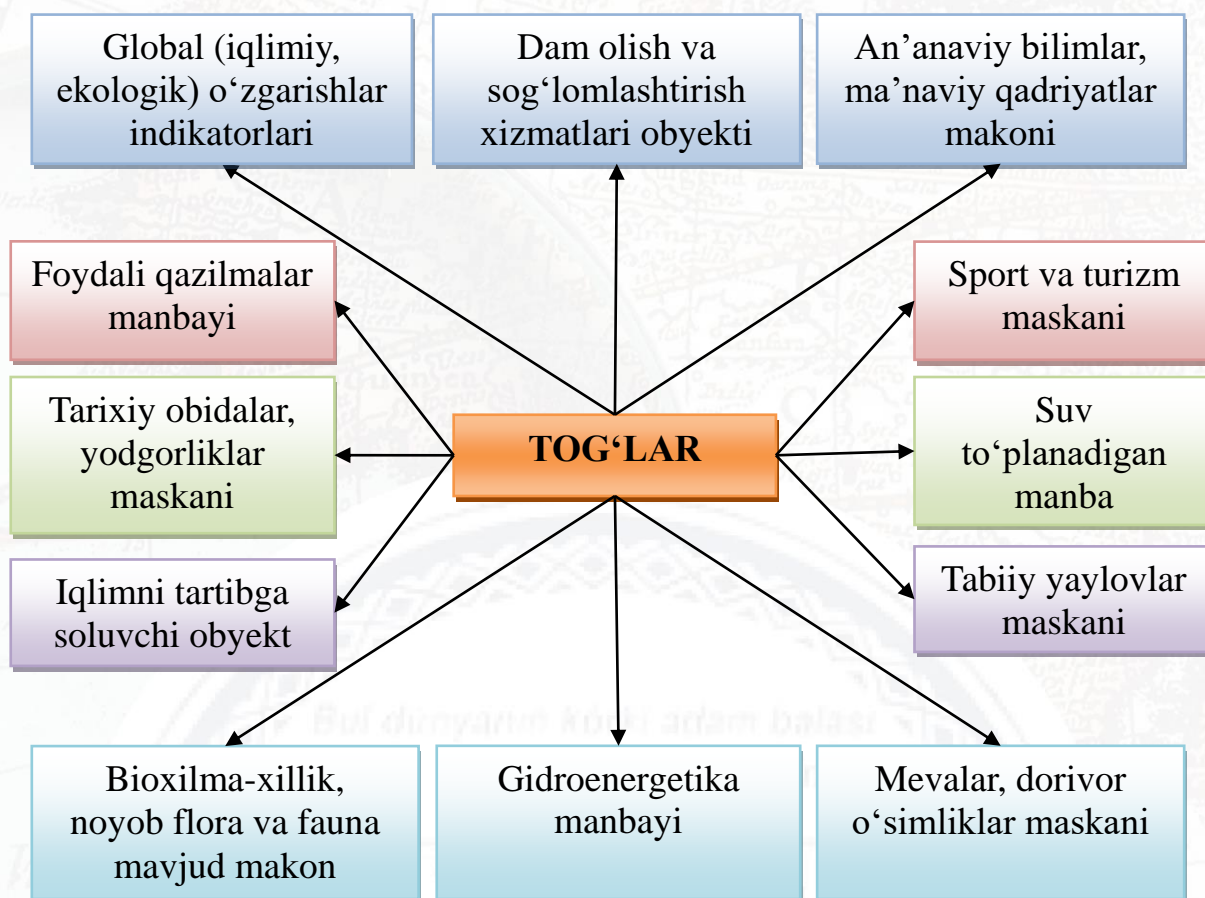
Tog‘lar dunyodagi barcha toza suvning 60-80 % ini ta‘minlaydi [3]. Shu boisdan ularni resurs sifatidagi ahamiyati ham beqiyosdir.

Tog‘li hududlar tabiiy geografik, siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy va hatto, ma‘naviy ahamiyat va imkoniyatlarga ega[1]. Tog‘lar nafaqat tabiiy ekotizimlar, balki, an‘anaviy bilimlar hamda ma‘naviy qadriyatlar, tarixiy obidalar, yodgorliklar, sport va turizm maskani hamdir (1-rasm).

Tog‘lar qayta tiklanadigan energiya manbalari, jumladan, gidroenergetika, quyosh, shamol va biogaz uchun quyida joylashgan shaharlar va chekka hududlarda yashovchi tog‘lik aholi uchun muhim rol o‘ynaydi. Gidroenergetika dunyodagi elektr energiyasining qariyb beshdan bir qismini ta‘minlaydi va ba‘zi mamlakatlarda gidroenergetika ishlab chiqarish deyarli tog‘li hududlarda amalga oshiriladi[3].

"GEOGRAFIYA – KELESHEKKE KÓZ-QARAS"

atamasındađı Respublikalıq kólemdegi ilimiy-teoriyalıq konferenciya



1-rasm. Tog'li hududlar imkoniyatining tuzilmasi.

Tog' va tog'oldi landshaftlaridan xo'jalik tarmoqlarida foydalanishni tartibga solishda tabiiy sharoitning qulay yoki noqulaylik darajasini belgilaydigan: tog' jinslari, relyef, tuproq, iqlim va suv resurslarini uyg'unlikda tahlil qilish lozim. Bunda landshaft tadqiqotlari muhim hisoblanadi.

So'nggi o'n yilliklar mobaynida tabiatga bo'lgan keskin ta'sirning ortishi geoeologik vaziyatni murakkab holatga olib kelmoqda. Shu bois hududlarning, jumladan, tog'li hududlar tabiatidan oqilona foydalanish, geoeologik vaziyatlarni baholash va muammolarning oldini olish muhim ahamiyatga ega.

Tog'lar madaniy va ilmiy ahamiyatga ham ega. Shu sababli, YuNESKO ularning ko'pchiligini Jahon merosi obyektlari va biosfera qo'riqxonalari (mahalliy biologik xilma-xillikni saqlab qolish bilan birga barqaror rivojlanishni ta'minlash uchun yechimlarni topish kerak bo'lgan joylar) toifasiga kiritadi. Barcha biosfera rezervatlarining deyarli 60 % i tog' ekotizimlarida mavjud[3].

Global iqlim o'zgarishi sharoitida bahor-yoz mavsumlarida kuchli shamol ta'sirida chang va qum zarralarining yuqoriga ko'tarilishi va uning atmosfera qatlamlarida harakatlanishi, havoning ifloslanishi bilan tavsiflanuvchi xavfli meteorologik jarayonlarning takrorlanishlar soni ortib bormoqda. Shu boisdan tog' va tog'oldi hududlarini o'rmonlashtirish, o'simlik qoplamining

“GEOGRAFIYA – KELESHEKKE KÓZ-QARAS”

atamasındađı Respublikalıq kólemdegi ilimiy-teoriyalıq konferenciya

kamayishiga ta’sir etuvchi antropogen omillarni cheklash, tabiiy muhitni tiklashga qaratilgan ilmiy-tadqiqotlar ko’lamini kengaytirish asosida tabiiy omillar va iqlim o’zgarishlarining aholi salomatligiga salbiy ta’sirini yumshatish, aholining sifatli hordiq chiqarishi uchun zarur muhit yaratish hamda tog’li hududlarning turistik jozibadorligini oshirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Umuman olganda, tog’ va tog’oldi landshaftlarini bir butun yaxlit tabiiy hududiy majmua va tadrijiy o’zgaruvchi geotizim sifatida qarash, tog’larni ekologik, iqtisodiy, ijtimoiy, ma’naviy, tarbiyaviy, estetik jihatdan yuksak mavqega ega bo’lgan tabiiy geografik obyektligini hisobga olish lozim. Tog’larda majmualiy geografik, geoeologik, biogeografik tadqiqotlarni olib borish va bunday tadqiqot natijalaridan samarali foydalanish mamlakatimiz iqtisodiyoti va jamiyat rivoji uchun muhim ahamiyatga ega ekanligini unutmaslik kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

1. Allayorov R.X. Janubi-g’arbiy Hisor tog’ va tog’oldi landshaftlaridan foydalanish va geoeologik vaziyatni optimallashtirish. G.f.f.d. (PhD) ilm. dar. olish uchun taqdim et. diss. avt. – Samarqand, 2023. – 50 b.
2. <https://www.un.org>
3. <http://www.fao.org>